

تأثير اللغة العربية على المقارنات اللغوية في قواعد اللغة العبرية في القصد الوسيط

השפעת השפה העברית על ההשוואה הלשונית בדקדוק העברי בימי הביניים

الباحث: عماد حماد

אין המילונים הרגילים הערוכים בימי הביניים כמקובלים בימינו, בחלקיה המילוניים היא מילון משווה. במקומות רבים המחבר משווה ללשון האחרת שתי מלים ויותר. המלים העבריות באות לעתים ברציפות בתחלת העניין, לעתים – מלה ומקבילתה בלשון האחרת, מלה ומקבילתה, ולעתים – שלא ברציפות: מלה עברית – מקבילתה, הסברים שונים ושוב מלה עברית. לפיכך נאלצנו, לנוחות הדיון לנקוט בעבודתנו את המוגחים 'ערך' ו'מלח ערך' במשמעות זו:

'ערך' – כל מה שנכתב בשוואת מלה עברית או מלים עבריות שוות שורש ומשמעות (על-פי תפיסת המחבר) למלה או מלים בלשון האחרת, והוא: כל מה שנכלל בין מספר שבמספור השוטף למשנהו (על-פי סימונו) בשלושת החלקים המילוניים.

'מלת ערך' – המלה העברית או המלים העבריות בערך מסוים, שהמחבר משווה ללשון האחרת.

למשל: ג'1 (4): 'אל גנת אגוז גוז'. כל ארבע המלים הן 'הערך'. 'מלח ערך': 'אגוז'. ג'1 (102): 'גרו' גארה אלדי גאורה וכך גם 'ומגרת ביתה' ומן מגאורה ביתהא. וממנה " אשר אני מתגורר עמה " מגאור ענדהא'. כל המלים לעיל. מ' גרו' ועד ענדהא הן ה'ערך'. 'מלות הערך': 'גרו', 'ומגרת', 'מתגורר'.

באפניות לערך ציינו לשם הקצור רק את מלת הערך הראשונה – כאשר יש יותר ממלת ערך אחת – למשל, בערך הניל: 'גרו'.

1. הסידור האלפביתי

בשלושת החלקים המילוניים מסודרים הפרקים בסדר אלפביתי לפי פה"ש. המחבר אף מודיע זאת בסוף ההקדמה: 'אנו נכתוב כל זאת על-פי סדר האותיות אל"ף בי"ת גימ"ל דל"ת ... כדי שחקל על ידי כך כל מלה מבוקשת על ידי קלות ידיעת מקומה' (עמ' 118). כלומר, כוונתו היתה לתח בידי הקורא ספר שימושי ולא ספר עיון סתם 1.

אין יב"ק מצוין, אמ אימץ את שיטת הסידור ממקור כלשהו, או הגיע אליה מכות.

עצמו. המוצא של שיטת הסידור האלפביתי במילונות העברית בימי הביניים אינו ברור, כדוע, כי היהודים לא שאלו את השיטה מן הערבים, שכן המילון הערבי הראשון בסידור אלפביתי מושלם התחבר רקסביב שנת אלף לספה"ג 2, ורס"ג, יב"ג, דב"א ומנחם חיברו את מילונייהם לפני תאריך זה. הייוד מעלה את האפשרות, שהם הושפעו בעניין זה מן היוונים באלכסנדריה 3. על-כל-פנים, המילון העברי הראשון הידוע לנו – ה'ארגון' לרס"ג – כבר הוא

מסודר בפרקים לפי סידור אלפביתי . רס"ג אמנם מציין , כי כתב את ה'אגרון' בעקבות ספר ערבי , אך אינו מזכיר דבר על שיטת הסידור 4 . דב"א מציין כי ראה בכתבי הראשונים סידור שמצא חן בעיניו , ואימץ אותו בשינויים מסוימים 5 .

לפי עדותו של ריב"ג לא הקפידו קודמיו על סידור אלפביתי פנימי מדויק 6 , ודבריו תואמים את תמציו ב'אגרון' לרס"ג וברסאלה' ואולם כמהדורות גאמץ אלא למאט לדב"א ובמחברת מנחם אשר בידנו יש סידור סנימי מושלם (כמובן לפי השקפתם בדבר מהות השורש) .

סדר הפרקים בשלושת החלקים המילוניים ברסאלה' הוא כסדר אלפביתי ללא דופי 7 . לעומת זאת , הסידור של רשימות המעתיקים בסוף ג' 1 אינו לפי סדר הא"ב אלא: ח – ע – ז – צ – ג , ואין הסיבה נהירה לנו .

לעתים יש סטיות בשיוך המלים לפרק המתאים : שיי"ן נחשבת לעתים לסמ"ך – שְׁכִין' מובאת בפרק הסמ"ך (ג' 1 , 286) , וזה הפך – הַפְּתוּ' בפרק המעתיק שין – שיי"ן (ג' 1 , 451) 8 .

בכעשרים מקרים לא השכיל המחביר להסיר את התחילית , וכך מופיעה 'אָפֶק' באל"ף (א' , 15) , ' וַתְּכַרְיֶךָ' בתי"ו (ב' , 71) ו'תְּרַבּוּת' בתי"ו (ב' , 72 : ג' 1 , 488) , במקרה אחד מובאת אותה המלה פעמיים: 'מִגֵּן' מופיעה פעם במקומה הראוי באות גימ"ל (ג' 1 , 95) , ופעם באות מ"ם (ג' 1 , 227) .

בסדר הא"ב הפנימי יש נטייה לסידור לפי עה"ש , ואף לה"ש , אך יש סטיות רבות , למשל :

לפי עה"ש , בחלק א' , בסדר חקין : אבה – אגר – אגף – אור – אזן – איל :

אטן – אלו – אלף – אמן – אנס . לעומת סדר לא תקין : בטל – בד – בער – בעה – בכך – בוץ : גבר – גנו – גוב .

בחלק ב' , בסדר תקין : גבעל – גמא – גרגר , ולעומתם בסדר לא תקין: עטש – עזב – ענין – עדן .

בחלק ג' 1 , בסדר תקין : נה – נהג – נהל – נתן – נמר – נם – נמל – נעל – נף – נצב – נקב – נקר – נקד – נרד – נשל , לעומתם בסדר לא תקין : בצל – בעל: דרג – דק .

בכמה מקרים נגרר המחבר אחרי הצורה של נטייה מסוימת , ולכן הובאו כמה צורות נטייה שונות של שורשים שווים – על פי תפיסתו – פעמיים ואף שלוש כערכים נפרדים בחלק ג' 1 : 'דין' (119) , 'דין' (124) , כלומר : דל"ת-יו"ד לפני דל"ת-נו"ן : 'לו' (213) , 'לי' (218) , 'לך' (221) : 'מִת' (229) , 'מִמִּית' (242) , 'מִת' (252) : 'מִמְר' (241) , 'מְרוֹרִים' (249) .

לפי לה"ש , בחלק ג' 1 , בסדר תקין : אגז – אגם – אגן – אגר : עז – עזק – עזר : אולם עיון ברצפים , שהובאו לעיל על עה"ש , מצביע על סטיות רבות (למשל , אגר – אגף : אזן – אזל : נקר – נקד) .

לסיכום : כוונתו הייתה סידור אלפביתי מלא , אולם לא טרח לדייק , ואולי גם יד המעתיקים היתה בדבר 9 .

2. הערכים ללשונויותיהם

ה'רסאלה' בחלקים א' , ב' וג' 1 היא מילון משווה למלים מן המקרא , על העברית ועל הארמית שבו (וראה לעיל , עמ' 30) 10 . בכה"י שלפנינו יש 763 ערכים , ובהם רק תשע מלים שאינן מן המקרא (ראה להלן) .

א . שכיחות מלות הערכים במקרא

בדיקה של שכיחות מלות הערכים במקרא העלתה תוצאות מעניינות :

שכיחות במקרא	11 בחלק א'	בחלק ב'	בחלק ג'	1
1	41%	55%	13%	
2	13%	24%	10%	
3	89%	12%	5%	
9-4	179%	6%	16%	
10 ויותר	21%	3%	56%	

אם נקבע , כי מלה נדירה היא זו המופיעה עד שלוש פעמים במקרא , הרי בחלק ב' – 91% ממלות הערכים הן מלים נדירות , בחלק א' – 62% , ו בחלק ג' 1 – 28% . המספרים הללו מעידים , כי בחלק ב' היה הבוחן לבחירת המלים – נדירותן (וראה לעיל , עמ' 28) , בחלק א' השפיע הבוחן הזה במידה פחותה , ו בחלק ג' 1 – במידה זעומה בלבד . נמצא , כי בחלק א' וביותר בחלק ב' יש מגמה בולטת מאוד לפירוש מלים לא שכיחו וקשות , שעה שבחלק ג' 1 המגמה היא בעיקר השוואת מלים .

ב. מלות ערכים שאינן מן המקרא

יש בבסך הכול תשע מלות ערכים שאינן מן המקרא , כולן בחלק ג' 1 , ואלה הן :

מל"ח : 'מעים' (231) , 'שעה' (416) , 'שמשמין' (428) , 'לעז' (518) , 'מולגין' (594) , 'אתרוג' (597) .

מארמית בתר-מקראית: 'גובא' (593) , 'תגא' (595) , 'בעגלא' (596) .

המלים הללו אינן שייכות אורגאנית לנושא החיבור ולמבנהו . המחבר מגדיר בפירוש את חלק ג' 1 בהקדמה: 'המלים הערביות המצויות במקרא ...' (עמ' 118).

אמנם בפתיחתו לחלק ג' עצמו ההגדרה היא אחרת : 'שיתוף הערבית בעברית' (עמ' 226) , אך גם כאן אין נזכרת הארמית (ועברית' סתם היא עברית מקראית בלבד) .

אשר למלים עצמן: 'גובא' , 'מולגין' , 'חגא' , 'בעגלא' , ו'אתרוג' מובאות באחריתו של ג' 1 (593-597) כחטיבה קטנה נפרדת בכותרת: 'מן הארמית והמשנה' , ואפשר שהן תוספת מאוחרת , 'לעז' (518) מל"ח מובאת אגב השוואת 'לעז' המקראית לערבית: 'שעה' (416) מל"ח מובאת בציון 'ובארמית ובמשנה' , ונראה , כי נגרר להביאה תוך השוואת 'שעה' הארמית לערבית (אך משום הלא הובאה ארמית בגוף הטקסט , וראה שם , הע' 1) . את 'שמשיין' (428) נגרר להשוות , כנראה , בקבות 'עֲדָשִׁים' שלפניה (427) ויצויין כי שתיהן סמוכות זל"ז במשנה _ נדרים ו- י :

'מַעֲיִם' (231) – ספק אם הקוונה לל"ח . מצד אחד זוהי המילה היחידה מן התשע.

שאינן הוא מציין מאומה לפני הערך , ובכל השאר הוא מציין: 'מן המשנה' או 'מן הארמית והמשנה' , מצד אחר- אין במקרא 'מַעֲיִם' בצורת הנפרד , ובשום מקום אחר ב'רסאלה' אין מלת ערך מן המקרא , המופיעה בצורת היקש , אלא אך ורק ככתבה וכלשונה , לפיכך הכרענו בערך עצמו לטובת ל"ח .

לסיכום – מלות הערכים הן מן הלשונות האלה :

- א. עברית מקראית (רוב המלים ברוב הערכים) .
 - ב. ארמית מקראית (24 מלים) 12 .
 - ג. לשון חכמים (6 מלים) – ראה פירוטן לעיל .
 - ד. ארמית בתר-מקראית (3 מלים) – ראה פירוטן לעיל .
- ג. הלשונות שאליהן מושוות מלות הערכים
- נוסף על השוואות לארמית , לל"ח , לערבית , ללעז ולבדברית , שעליהן מדבר יב"ק בהקדמתו , מצויות בחיבור גם השוואות לפרסית – אחת בלבד , וליוונית – שתיים (אמנם כל השלוש בחיבור לשון אחרת) .

ולסיכום ההשוואות הן אל :

- א. ארמית 13 .
- ב. לשון חכמים 14 .
- ג. ערבית 15 .
- ד. לעז (לטינית) , יוונית) 16 .
- ה. בְּרֶבְרִית 17 .
- ו. פרסית 18 .
- ז. יוונית 19 .

על ההשוואות לפרסית וליוונית כבר דובר לעיל , עמ' 36 .

בשני ערכים בחלק ג' 1 ההשוואה היא בתיווך לשון אחרת : 'אֶחָטָם' (498) לערבית בחיווך ל"ח , ו'כָּאֶפֶר' (516) – לערבית בתיווך הארמית .

כאן המקום להעיר , כי ארבעים מלות ערכים מופיעות ביותר מחלק אחד , כלומר : יש שהוא משווה מלה ליותר מלשון אחת : ארבע מושוות גם בחלק א' וגם בב' , עשרים וחמש – גם בא' וגם בא' 1 , עשר – גם בב' וגם בג' 1 , ואחת – בשלושת החלקים 20 .

3. שיטת הצגת מלת הערך

בחלקים א' וב' מובאות כל מלות הערך , חוץ מ'תַּרְעָתַיִם' (א' 93) ו'עֵטִישְׁתִּי' (ב' 48) בתוך מובאה מורחבת לשם זיהוי המקום במקרא . רק בערך הראשון בחיבור (א' 1) מוצגות שלוש מלות הערך לבדן בתחילה , ואחריהן שלוש המובאות המורחבות : 'אֶכָה' , 'בָּאֲבִי' , 'בָּאֲבוֹ' : 'חלפו עם אניות אֶכָה' , 'בָּאֲבִי הנחל' , 'עודנו בָּאֲבוֹ' , נראה , כי התכוון לרמוז , כי בכל הערכים יש לשים לב למלה המסוימת שבמובאה המורחבת. בחלקים ג' 1 הובאה בכמה ושישים ערכים מלות הערך לבדן , הסיבה לכך נעוצה באופיו של ג' 1 : רוב המלים שכיחות ביותר (ראה לעיל , עמ' 50) .

הצגת מלת הערך באמצעות מובאה מורחבת גרמה בכמה מקרים , כולם בג' 1, קושה מסוים : לעתים קשה להחליט , מהי מלת הערך , כאשר יש במובאה המורחבת שתי מלים הפותחות באות השייכת לפרק , ושתיהן מתורגמות לערבית במלים מקבילות , למשל : 'אֲבִי וְאִמִּי' – אבי ואמי (1) – אולי התכוון לשתיהן ? וראה גם ג' 1 , (60 , 347 , 368 , 510) .

בכמה מקומות נגרר המחבר לבאר מלים מן המובאה המורחבת שאינן מלות הערך , או להביא דוגמאות נוספות הקשורות בהן , ראה , למשל , 'בָּאֶפֶר' (א' 19) 'טֵרַפִּי' (א' 81) , 'בְּרַחַת' (ג' 1, 366) , לעתים אין זו היגררות בעלמא , אלא ביאור המאשש את השוואה או הפירוש של מלת הערך , ראה , למשל , (א' 19) , הע' 3 .

כאשר הוא מביא אחרי ההשוואה מלות ערך נוספות , הוא מקשר אותן במלות הקישור ומנה (= וממנה) 21, ומתלה (= וכמוה) 22 , ונדיר יותר : וכדלך (= וכך גם) 23 .

ופעם אחת ומנה אשתק (= וממנה נגזרה) 24 .

בשמונה ערכים יש במפורש יותר מהשוואה אחת :

- בחלק א' (53) עם השוואת 'זַחְלָתַי' לארמית הוא מציין את המעתק זי"ן עברית
- דל"ת ארמית ומשווה : 'זהב' – 'דהבא' , 'זְרוּעַ' – 'דרעא' , 'זֶקֶן' – 'דקנא' .
- בערך 'מָוֶת' (ג' 1 , 229) נגרר להשוות את כל מלות המובאה המורחבת : 'מָוֶת וְחַיִּים בְּיַד לְשׁוֹן' , בציינו שכולן ערבית .
- בערך 'זַיְעָבוּ' (ב' , 49) הוא משווה לימעזבה' מל"ח , עם הבאת 'תקרה ומעזבה' מן המשנה , אחרי כן הוא נגרר ומשווה את 'תקרה' מל"ח ל'קוּרָה' המקראית .

- בחלק א' (92) הוא משווה את 'יתקפו' ליתקיף' הארמית , בין המלים הדומות (ראה להלן , עמ' 54) הוא מביא את 'והקפתם' , ונגרר להשוות גם אותה לארמית 'מקף' .
- בחלק ג' 1 (91) הוא משווה את 'גז' לגז , ואחרי כן משווה מלים אחרות מאותו שורש (לפי תפיסתו) השוואה אחרת : 'ויגז' , 'נגזו' - גאז , אגאז .
- בחלק ג' 1 (298) – שתי השוואות שונות של 'עקב' .
- בחלק ג' 1 (423) הוא משווה את 'השלח' לסלאח (= נשק) , ומציין , כי 'שלחו' היא מסוג אחר – סלכו (= הסירו , פשטו) .
- בחלק ג' 1 (232) הוא משווה את 'ומקה' (אל מי המרים) , לערבית , ואחרי כן מציין , כי שונה ממנה 'ומקה (על כתף ים כנרת)' – הנגזרת מארמית 25 .
- מלת הקישור האופיינית לפני ההשוואה הנוספת היא וכלאפה (... ושונה ממנה) , ראה , למשל , ג' 1 (232) .

4. דרכי הביאור

חוץ מן הביאור העולה מתוך ההשוואה ללשון האחרת מוסיף המחבר ברוב הערכים בחלקים א' וב' פירוש בערבית , לעתים אף נוסף ביאור על המלה או על ההקשר . לעתים הביאור ארוך ביותר , ראה , למשל , א' (3 , 31) , ובעיקר ב' (18 , 61) , בחלק ג' 1 אינו נזקק לפירוש בערבית , כי ההשוואה היא ללשוננו של הקורא , אך ראה לעיל , עמ' 34 .

במקומות מעטים מוסיף המחבר ביאור בדרכים האלה:

א. נרדפים עבריים

בחמישה ערכים נעזר המחבר לפירוש מלת הערך בהצגת נרדפים עבריים לה , בחלק א' (73): 'חטר' - 'מטות' , 'שבתים' ועוד , סה"כ: שמונה נרדפים : בחלק ב' (2) : 'ואלו' - 'לו' : (6) : 'בעליל' - 'מוצק' : (17) : 'חוץ' - 'מלבדי' , 'זולתי' , 'מבלעד' : (18) : 'אחטם' , משווה ל'חוטם' , והנרדפים: 'אף' , 'נחירים' 26 .

למעשה , ברוב ערכי חלק א' יש למלת הערך נרדף עברי או אף שניים , ראה לעיל, עמ' 28 – 29 , 31 .

ב. הסבר אטימולוגי

בשלושה ערכים הוא מצביע על שורש המלה , בערכים 'דור' (ב' , 11) , 'משתאה' (ב' , 63) ו'משתי' (ב' , 67) .

ג. תקבולות

בשני מקרים הוא מאשש את פירוש המלה באמצעות תקבולות : 'נצדו' היא מעניין 'שממה' , לפי 'נשמו פנותם ... נצדו עריהם' (בפתיחה לחלק א') , וכן 'חכשים' (א' , 64) היא מעניין מכשפים , עושה להטים , לפי 'ונבון לחש' שבהמשך הפסוק .

5. המלים הדומות

בשבעים ושמונה ערכים מציג המחבר לצד מלות הערך מלים דומות להן (לפי השקפתו – שוות שורש , ראה להלן) ושונות במשמעותן 27 . לפני המלים הללו מופיעה לרוב מעין נוסחה : ולא ינסב אלי (.. ואין מתייחסת אל) .

המחבר רוצה להסיר מכשול מלפני הקורא , שלא יחשוב , כי גם להן משמעות מלת הערך בהיותן בנות אותו השורש (לפי תפיסתו) , אגב הבאת המלים הללו מובחנת מלת הערך מן הדומות לה , ואף מובלטת משמעותה , למעשה , מִדְּמִית בכך הִרְסֵאלָה' למילון מקראי , ובו בשורש אחד מכונסת קבוצת מלים בעלות משמעות שונה זו מזו .

לעתים מבאר המחבר גם את המלים הדומות , למשל : א' (12) : 'וְאֶלְפָךְ' ... 'תְּאֶלְף' ... 'אֶלְף' ... הן 'תרגום' ... ופירושן לימוד , ואין הן מתייחסות אל 'אֶלְפִיךְ' ... 'וְהֶאֱלָפִים' ... אשר הן בְּקָר ... ואינן מתייחסות אל 'אֶלְוִי' ... 'אֶלְוִי' ... אשר הן כולן ידידות וְדַעוּת ... ואינן מתייחסות אל 'מְאֻלִּיפוֹת' אשר הן מתרבות לאלפי מ ... לפנינו , למעשה , הצגת

ארבע משמעותות של השורש 'אלף' : א. לימוד ב. בְּקָר.ג. ידידות ד. אֶלְף .

לעתים אין הוא מבאר את המלים הדומות , ומסתפק בעצם הבאתן , למשל : א' (6) 'אֶזְלַת' ... 'תרגום' 'הֶלְכָה' ... ואין היא מתייחסת אל 'זָל' ... ולא אל 'הֶזְלִים' ... ולא אל 'זָלוּת' .

המלים הדומות לעתים הן הומונימים ממש , כגון : 'בָּרַ' (= ערבה) – 'בָּרַ' (= דגן) (א' , 30) , 'אֶלִי' (= יָלִי ! קוֹנֵנִי !) - 'אֶלִי' (= קללה) (ב' , 3) , 'אֶלְוִי' (= ידיד) – 'אֶלְוִי' (= בְּקָר) (ג' , 1 , 23) , אך לרוב הן שקולות במשקלים שונים , כגון : 'אֹרִי' – 'אֹרִי' (ב' , 1) , 'יִגְרַע־' – 'יִגְרַע־' (ג' , 1 , 105) .

השיטה מוצגת בתחלת חלק א' (עמ' 120) ע"י 'נִצְדוּ' , שהדומות להן הן 'צִדָה' ו'צִד' , מה שמוכיח , כי המחבר מחשיב בכל המקרים הללו את כל המלים – מלות הערך והמלים הדומות – כבעלות אותו השורש (בדוגמה לעיל : 'צד') , היא העובדה , שבמקרים רבים התופעה קיימת גם בשורשים שלמים : 'אלף' ('אלף') (א' , 12) , 'תבל' (א' , 56) , ועוד , וניסותיו במקרים האלה שווים לניסותיו במקרים שבהם מעורבות מלים מן הגזרות .

בשל תפיסת העיצורים החלשים כלא-שורשיים , היא לפני יב"ק (ובני דורו , עד חיוג) , מספר גדול של מלים שוות-שורש ושונות-משמעות , שכן מלים רבות שונות שורש לפי תפיסתנו מאז חיוג נבלעו אצלו בשורש אחד , כגון : 'צד' – 'ציד' , 'צדה' , 'צדד' : 'זן' – 'אזן' , 'זנה' : 'בע' – 'נבע' , 'בעה' : 'חד' – 'יחד' , 'אחד' , 'חדה' , 'חוד' , 'חדד' : 'נד' – 'נוד' , 'נדד' .

בכמה מקרים מציג המחבר מלה דומה כלא-מתייחסת אל מלה דומה אחרת , ולא אל מלת הערך עצמה , למשל : בחלק ב' (1) מוצגת 'כָּאוֹרִי' (עמוס ח ח) כלא-מתייחסת אל מלת הערך 'אורי' , בהמשך מובאת 'כָּאוֹרִי' (תהלים לז) כלא-מתייחסת אל 'כָּאוֹרִי' הראשונה .

מעניין לציין , כי בחלק א' יש מלים דומות בקרוב למחצית הערכים בארבעים 28 , בחלק ב' בְּכַשְׁלִישׁ מהם – בעשרים ושלושה 29 , ואילו בחלק ג' רק בכשלושה אחוזים – בחמישה עשר ערכים 30 , זו הולם את מה שנאמר לעיל , עמ' 50 , כי בחלקים א' וב' יש נטיה בולטת להצגה מילונית-פרשנית נוסף על ההשוואה ללשון האחרת , ובחלק ג' – השוואת לשונות גרידא .

בשבעים ושמונה הערכים , שמוצגות בהם מלים דומות , נע מספר קבוצות המשמעות בין שתיים לשמונה (שמונה – 'חבל' , 'א' , 56) 31 , מאחר שבמקומות רבים .

המחבר מבאר גם את המלים הדומות יש בחיבור ביאור ליותר ממאה מלים בלי קשר יש להשוואה ללשון האחרת . ברוב הערכים מלת הערך מובחנת מן המלים הדומות לפי ההשוואה ללשון האחרת 32 , בשנים עשר ערכים המחבר מוסיף הבחנות שאופיין לשוני-דקדוקי :

- גזירה ממלים שונות : בחלק ב' (3) : 'אָלִי (כבתולה)' נגזרת מן 'אָלִי' ואילו 'בֵּית) הָאָלִי' – מן 'לְאֵלָה' .

- אם קריאה לעומת חסרונה : בחלק א' (7) : 'אֵילִים' לעומת 'אֵילִים' , וראה גם א' (55) 33 .

- אות חסרה : בחלק א' (35) : 'גָּוָה' (גו , גב) לעומת 'גָּוָה' (גאוה) , כלומר : נשמטה אל"ף 34 .

- דיגוש לעומת ריפוי : בחלק ג' 1 (31) : 'אָמָה' , וראה גם א' (55) 35 , חילופי עיצורים : בחלק א' (38) : 'יִגְמָר' (תהלים ו' , י) אינה מתייחסת אל 'יִגְמָר' (שם קלח , ח) , כי בשנייה הרי"ש היא במקום למ"ד - 'יִגְמָל' 36 .

- הבחנה בין סמ"ך לשי"ן : בחלק א' (15) : 'אָסַק' אינה מתייחסת אל 'יִשִּׁיק' , כי הראשונה בסמ"ך , והשנייה בשי"ן 37 .

- שיכול עיצורים : בחלק א' (90) : 'זִלְכָפֶן' אינה מתייחסת אל 'כָּפְנָה' , כי השנייה היא במקום 'כָּפְנָה' וראה גם ב' (55) 38 .

- שוני בתנועות : בחלק א' (64) : 'חֶרְשִׁים' אינה מתייחסת אל 'חֶרְשִׁי' , כי הראשונה בחטף פתח , והשנייה בקמץ , וראה גם א' (72) 39 .

- שוני במקום הטעם : בחלק א' (65) : 'אָחַז' לעומת 'אָחַז' , וראה גם א' (72) 40 .

ראוי לציין , כי למרות שבשום מקום המחבר אינו מזכיר את המסורה בשמה 41 , אפשר להבחין בהשפעתה בהבחנותיו בין ההומונימים . השווה , למשל , הערת המסורה הקטנה ל'תַּחַת' (משלי יז , י) ורשימה מס' 5 ב'אכלה ואכלה' אל דברי יב"ק שם .

לסיכום פרישת המלים הדומות : בשל השקפתם על מהות השורש , שהביאה למספר רב של מלים שוות שורש (אשר מאז חיוג הופרדו לשורשים שונים , ראה להלן , עמ' 62-63) , בנו יב"ק והאחרים (עד חיוג) – כאחת משיטתו ההבחנה בין מלים דומות .

- שיטת המציגה את כולן יחד ומצביעה על השוני במשמעות באמצעים שונים 42 .

הערות

1 - : גם אחרים מודעים בהקדמותיהם על סידור אלפביתי: רס"ג , אגרון 152 : דב"א א' 2 , ובהמשך , 4 , אך מפרט איך לחפש מלה מבוקשת : וינ"ג 12 : בן ברון 23 במלים דומות ליב"ק : וליסהל עלי אלטאלג מא יחתאג אליה (= וכדי שיקל על המבקש לחפש את מה שהוא זקוק לו) , וכן תנחום . מרשד כו"כח: ליוגר עגד אלכשף כל ואחד מנחא פי מכאנה ויסהל תטלבה אדי אחתאג אלי שי מנהא (= שתימצא בעת החיפוש כל אחת מהן במקומה , ויקל ביקושה , כאשר נזקקים לעניין ממנה) .

2- : ראה הייוד 98 , אילך .

3 - : ראה שם 121 .

4 - : ראה רס"ג , אגרון , 150 .

5 - : ראה דב"א א' 1 .

6 - : ראה ריב"ג 12 .

7 על בעיית מקום פירק האו"ת שיי"ן , ראה לעיל , עמ' 21 .

8 - : ביאגרון' לרס"ג מופיעות באות סמ"ך מלים רבות הפותחות בבש"יין (פרק השי"ן אינו מצוי בידנו) . אצל דב"א נחשבת השי"ן כסמ"ך , וכל המלים הפותחות בשי"ן מופיעות בפרק הסמ"ך , מנחם – כמו יב"ק : 'שכר' ועוד – בסמ"ך , 'סכר' ועוד – בשין , אצל ריב"ג מופיעות כל המלים הפותחות בשי"ן באות שיי"ן , נמצא , כי יב"ק ומוחם נהגו לעתים לפי ההיגוי ולעתים לפי הכתיב , דב"א – רק לפי ההיגוי , ריב"ג – רק לפי הכתיב .

9 - : מצב דומה קיים ביאגרון' לרס"ג , ראה אלוני ברס"ג , אגרון 44 : גולדנברג 89 – 90 .

10 - : המילון הראשון המיוחד לעברית המקראית בלבד הוא כתאב אלאצול לריב"ג , והראשון שכתב מילון מקראי מתוך הפרדה בין העברית לארמית הוא רד"ק , אשר הוסיף בסוף ספר השירים שלופרק לארמית המקראית , והוא מנמק (416) : '... למען לא יחסר הקורא בספר זה דבר . ולא תהיה מלה בארבעה ועשרים ספרים שלא ימצא באורה בספר הזה' .

11 - : הכוונה למספר המוחלט של מלים בנות אותו שורש ואותה משמעות , לפי הקונקורדאנציה של מאנדלקרן . גם אם ניתן לחלוק על הכרעותיו במקומות שונים בדבר שורש של מלה או משמעותה , הרי אין בכך לשנות את התמונה הכוללת . אין כוונתנו כאן להיכנס לדיון בסוגיית (hapax legome) אלא לחת תמונה כללית בלבד .

12 - : כערכים נפרדים : א' (83) , ב' (43 , 44) , ג' 1 (45 , 54 , 82 , 169 , 347 , 380 , 512 , 564) : כערכים מעורבים עם הערכית : א' (1 , 3 , 23 , 26 , 32 , 33 , 36 , 63 , 72) , ב' 4 , ג' 1 (41 , 101 , 125) .

13: - מקראית : א' (39 , 58) , ג' 1 (37 , 416) , ארמית התרגומים : רוב ערכי חלק א' , ב' (32 , 53) , ג' 1 (108 , 113 , 114 , 516 , 567) , ג' 2 , עמ' 338 , בתר מקראית (שלא מן התרגומים) : ב' (5 , 30 , 40 , 44) .

14: - רוב ערכי חלק ב' , א' (22 , 61) , ג' 1 (371 , 498) , ג' 2 , עמ' 342 , פירוט מקורות ל"ח בחלק ב' , ראה לעיל , עמ' 32 .

15: - כל ערכי חלק ג' 1 (371 , 498) , א' (1 , 2 , 75 , 89) , ב' (14 , 47 , 54 , 62) , ג' 2 , עמ' 336 , 338 .

16: - חלק ג' 3 : לטינית – 1 , 2 , 3 , 5 (כרפם , וקנמון) : יוונית או לטינית : 4 , 5 (נרד) .

17: - חלק ג' 4 : תשע מלים .

18: - י"ו (44) .

19: - ב' (61) , ג' 1 (276) .

20: - לארמית ולל"ח , בחלקים א' – ב' : יְאֹלוֹי (11 – 2) , אֹנוֹס' (14 – 4) , זֹבְמָזוּלוֹת' (60 – 19) , טְפָחְתִּי' (78 – 26) , לארמית ולערבית בחלקים א' – ג' 1 : אִבְהַי' (1 – 3) , לְאָגוֹרְתִי' (2 – 7 , 574) , אֹרוּתִי' (4 – 12) , בְּאֶפְרִי' (19 – 516) , יְאֹתָהּ' (21 – 41) , זֹבְטְלוֹי' (23 – 49) , בְּבָרִי' (30 – 65) , גֹּוֹי' (35 – 90 , 591) , גְּזָרוֹי' (36 – 92 , 566) , יְגִירִי' (39 – 101 , 569) , יְנַגְזוֹי' (44 – 91) , מִדְּהַבְהַי' (47 – 113) , הַאִי' (49 – 126) , הֶכְהַי' (50 – 128) , זְרוּעֵי' (53 – 520) , זְהַבִּי' (53 – 525) , יְלִזְעוֹהַי' (54 – 134) , יְחוּבִי' (61 – 147) , יְחַמְרִי' (71 – 495) , יְחֻטְרִי' (73 – 501) , טְלָהַי' (75 – 172) , יְקָרִי' (84 – 182) , בְּכַבְּלִי' (85 – 189) , יְוֹנְשׁוּהַי' (86 – 396) , יְכַפְּרִיםִי' (89 – 207) , לל"ח ולערבית . בחלקים ב' – ג' 1 : אַחְטָםִי' (18 – 498) , יְחֹלוֹי' (21 – 166) , יְכַרְשׁוֹי' (33 – 456) , יְלַעְזִי' (35 – 518) , יְעַתִּידוֹתִי' (47 – 313) , יְעַטִּישְׁתִּיוִי' (48 – 392) , יְפַגִּיָּהַי' (54 – 315 , 582) , הַתְּקוּשְׁשׁוֹי' (59 – 405) , יְרִזְמוֹנִי' (62 – 371) , יְתַרְבּוֹתִי' (72 – 488) , לשלוש הלשונות בשלושת החלקים : יְזַהֲמָתוֹי' (51 – 14 – 137) .

21: - ראה למשל : א' (1 - 5) , ב' (4 - 13) , ג' 1 (31 - 32) .

22: - ראה למשל : א' (26 - 35) , ב' (11) , ג' 1 (30 - 126) .

23: - ראה למשל : ג' 1 (128) .

24: - א' (18) .

25: - הבחנה כזאת מצויה אצל דונש על מנחם 85 : הוא מבקר את מנחם על שהביא את 'וערקוי' (איובליו) עם 'הערקוי' (שם שם , ג) : 'זוהם שני חלקים , העורקים הם הנסים כמשמע בלשון ארמית ועורקי לא ישכבון הן הגירים כמשמע בלשון הערבי' .

26: - גם מחברים אחרים מן הראשונים מביאים מדי פעם נרדפים : דב"א מציג בהקדמתו (א' 11) את הנרדפות בסוג מסוגי המלים , במקום אחד הוא מציג שמונה עשר (!) נרדפים (א' 192) : 'מטה' , 'שבט' , 'זמורה' ... וראה גם ב' 13 (במקום אחר , ב' 255 הוא מציג נרדפים

מקבילים בשלוש הלשונות: עברית , ארמי , ערבית: מנחם 57 : גנוכיו , אסמיו , גנויו , ואוצרותיו , יוראה גם 67 ('דרך') , 86 ('יחדק') , 112 , ('ליביאי') , 130 ('יעברי') , 153 , ('צתי') : דוגש על מנחם 77 : 'סרכים ... קוצים ... וסלונים ... ' , 'שמותםבמקראכעשרי'התבונןלרחבשפתהעבריים' : ראה גם אשתקאק 106 : בן פרתון ב'שחלי' .

27 :- הכוונה גם להשתוואות הכפולות בא' (92) , ג'1 (91 , 298 , 423 , 232) , ראה לעיל , עמ' 53 .

28 :- בפתיחה לחלק א' – 'נצדו' , ובערכים מס' 2 , 4 – 8 , 12 , 13 , 15 , 16 , 18 , 24 , 26 , 28 – 30 , 35 , 38 , 40 , 42 , 46 , 55 – 57 , 60 , 62 , 64 , 65 , 67 , 70 , 72 , 76 , 78 , 81 , 83 , 89 – 92 .

29 :- בערכים מס' 1 , 3 , 8 , 9 , 12 , 13 , 17 , 26 , 31 , 32 , 36 , 39 – 41 , 45 , 49 , 50 , 52 , 54 – 56 , 61 , 66 .

30 :- בערכים מס' 3 , 7 , 23 , 31 , 91 , 105 , 117 , 232 , 278 , 298 , 348 , 350 , 410 , 423 , 487 .

31 :- אצל רס"ג נע מספר המשמעויות של ערך אחד בין אחת לארבע , יצויין , כי כוונתו לא הייתה פירוש מלים אלא הצעת צימודים שלמים למשורר – מלים שוות צורה ושונות הוראה , ראה גולדנברג 135 : אצל דב"א לא נבדקו כל הערכים אך ביחל' , למשל , יש שתיים-עשרה משמעויות : אצל מנחם ביחל' – חמש-עשרה משמעויות .

32 :- רס"ג אגרון 218 : אחת המשמעויות של 'חטב' היא לפי הארמית : רב"א כ'צד' – חמש משמעויות הרביעית – לפי הארמית : בגמא' – שלוש , השלישית – לפי ל"ח , ביחל' – שלוש , השנייה , השוואה לערבית : מנחם : ביזן' – שש משמעויות , השלישית – לפי הארמית : בעצם' – ארבע , ולאחר הרביעית הוא מעיר על 'בעצם היום' , כי היא משמעות חמישית לפי ל"ח : וראה גם דוגש על מנחם 19 (על'רחס') .

33 :- כך מבחין דב"א בין 'אידי' ל'אידי' (א' 75) , בין 'איילי' ל'איילי' (א' 77) , ובין 'עטי' ל'יעיטי' (נסמך של 'יעיטי') (בי' 385) .

34 :- דב"א ביהל' מציין , כי 'יהל' (ישעיה יג.כ) היא במקום 'יאַהֵל' .

35 :- דב"א א' 509 מבחין כמו יב"ק בין 'אָמֶר' ל'אָמֶר' : מנחם מציג כהקדמת (5) רשימת צמדי מלים ... ידגשון וירפיון עקב עניני פתרוניהם , אך בחלקם יש גם הבדל בניקוד .

36 :- דב"א א' 105 מבחין בין 'אַלְמֶנֶתִּיּוּ' (ישעיה יג .כב) לבין 'אלמן' ו'אלמנה' בכך שב 'אלמנותיו' הלמד היא במקום רי"ש , ובכ"ף (דב"א ב' 124) : 'יִכְפֶּה' (משלי כא יד) שונה משאר 'כף' , כי הפ"א בה היא במקום ביי"ת .

37 :- מנחם 143 : 'פֶּסֶת בַּר' (תהלים עב , טז) היא אולי כמו 'פֶּשֶׁה תִּפְּשֶׂה' (ויקרא יג ז) 'לולא שזה בסמ"ך וזה בשי"ן' , אבל ברוב המקומות ענין אחד לשניהם , כלומר : למרות שלרוב אין הבדל בין סמ"ך לשי"ן , הרי כאן , ככל הנראה , יש .

38 : - דב"א ב'מחץ' מציין בסופו , כי 'תִּמְחֹץ' (תהלים סח יכד) שונה משאר 'מחץ' , כי יש בה שיכול והיא כמו 'תִּמְחֹץ' (ישעיה סג , א) .

39 : - בן אשר , בספר דקדוקי הטעמים , מהד' א' רותן (חשכ"ז) , שער כ"ד מבחין בין 'תְּרָבוֹת' ל'תְּרָבוֹת' לפי השוני שבין חטף פתח לחטף קמץ : דב"א א' 366 , מבחין בין 'כְּדָבָרָם' (ישעיה ה , יו) לבין 'הַדְּבָרוֹ' (מיכה ב' , יב) לפי השוני שבין סוגי הקמצים : מנחם 9.8 מביא שתי רשימות של צמדי מלים שההבדיל ביניהן הוא רק בניקוד או גם בניקוד וגם בטעם : תלמידי מנחם 81 מבחינים בין 'הָרוֹת' (= נסמך של 'הָרִים') לבין 'הָרוֹת' (נסמך של נשים הרות) לפי השוני שבין קמין לחטף פתח .

40 : - דב"א א' 100 , מציין כי יש מלים רבות , שההטעמה מבחינה ביניהן וראה אצלו גם א' 64 , 94 , 590 : על מנחם , ראה בה'ע הקודמת .

41 אך נדרש ל'כתיב' וליקרי' , ראה ב' (61) (= 35 א 13) וכן ב' (67) .

42 : - ראה הירשפלד 19 , דב"א מציג בהקדמתו (א' 11 ואילך) עשרים ותשעה 'סוגים' של המלים העבריות , וביניהם יש כמה הנוגעים בהבחנה שבין מלים דומות : הומונימים מוחלטים , מלים שווה צליל ושונות בכתב ובמשמעות ועוד : סוגים דומים מציג מנחם 8 – 9 , וראה גם דוגש על מנחם 6 .